

Για μια άγνωστη πτυχή της ποίησης του Κ. Π. Καβάφη

Tea Gamrekeli

Παρόλο που το έργο του Κωνσταντίνου Καβάφη έχει μελετηθεί σε σημαντικό βαθμό, υπάρχουν κάποιες πτυχές της ποίησής του, που δεν έχουν ερευνηθεί ακόμη αρκετά. Μια από τις λιγότερο μελετημένες πλευρές της ποίησης του Καβάφη είναι αυτή της δομικής οργάνωσης των ποιημάτων του. Στην εισήγησή μου θα παρουσιάσω τους βασικούς νόμους της δομικής οργάνωσης που συναντιούνται στα ποιήματα του Καβάφη – την παράλληλη και την κυκλική διάταξη.

Το νόμο της παράλληλης διάταξης τον εντοπίζουμε κυρίως σε ποιήματα του Καβάφη, τα οποία περιέχουν δύο στροφές. Είναι σύνηθες οι νοηματικές περιόδους της δεύτερης στροφής να αντανakλούν κατά κάποιον τρόπο τις νοηματικές περιόδους της πρώτης στροφής. Στην περίπτωση αυτή μπορεί να λειτουργεί η ομοιότητα, η απόλυτη αναλογία ή η αντίθεση των νοηματικών περιόδων. Κάποιες φορές μπορεί να έχουμε οστόσο και επανάληψη από καιρίες λέξεις.

Ο νόμος της παράλληλης διάταξης με την κλασική του μορφή μπορούμε να πούμε ότι εντοπίζεται στο ποίημα «Η Πόλις» (1910), το οποίο γράφτηκε στη διάρκεια της συμβολικής περιόδου του Καβάφη. Στο ποίημα αυτό παρουσιάζεται έντονη η επιθυμία της δραπέτευσης από μια πόλη και της εγκατάστασης σε κάποια άλλη, πουθενά όμως δεν αναφέρεται η πόλη, για την οποία γίνεται λόγος. Όπως διευκρινίζει στις σημειώσεις του ο ίδιος ο ποιητής, πρόκειται για μια συμβολική πόλη: «Ο άνθρωπος που ρήμαξε τη ζωή του εις μάτην θα προσπαθήσει να την ξαναζήσει καλύτερη, ηθικώτερη. Η πόλις, πόλις φανταστική θα τον ακολουθήσει, θα τον προσπεράσει, και θα τον περιμένει με τους ίδιους δρόμους και τις ίδιες συνοικίες».¹

Όσο για τη δομή του έργου, το ποίημα περιέχει δύο στροφές, η καθεμία απ' τις οποίες αποτελείται από οκτώ στίχους. Σε κάθε στροφή μπορούμε να διακρίνουμε πέντε νοηματικές περιόδους. Τα στοιχεία της δεύτερης στροφής αντανakλούν τα στοιχεία της πρώτης στροφής. Έτσι για παράδειγμα την πληροφορία της πρώτης περιόδου της πρώτης στροφής αρνείται η πρώτη περίοδος της δεύτερης στροφής:

[Είπες· θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.] **A (1)**

[Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.] **A` (9)**.

Ο ίδιος συσχετισμός υπάρχει και ανάμεσα στις επόμενες νοηματικές περιόδους:

[Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή.] **B (2)**

[Η πόλις θα σε ακολουθεί.] **B` (10a)**

Τα υπόλοιπα στοιχεία του ποιήματος δείχνουν κάποια νοηματική ομοιότητα:

[Κάθε προσπάθεια μου μια καταδίκη είναι γραφή· κ' είν' η καρδιά μου — σαν νεκρός — θαμένη.] **C (3-4)**

[Στους δρόμους θα γυρνάς τους ίδιους. Και στες γειτονιές τες ίδιες θα γερνάς· και μες στα ίδια σπίτια αυτά θ' ασπρίζεις.] **C` (10b-12)**

[Ο νους μου ως πότε μες στον μαρασμόν αυτόν θα μένει.] **D (5)**

---

¹ Λεχωνίτης 1942, 24.

[Πάντα στην πόλι αυτή θα φθάνεις. Για τα αλλού — μη ελπίζεις— δεν έχει πλοίο για σε, δεν έχει οδό.] **D` (13-14)**

[Όπου το μάτι μου γυρίσω, όπου κι αν δω ερείπια μαύρα της ζωής μου βλέπω εδώ, που τόσα χρόνια πέρασα και ρήμαξα και χάλασα.] **E (6-8)**

[Έτσι που τη ζωή σου ρήμαξες εδώ στην κόψη τούτη την μικρή, σ' όλην την γη την χάλασες.] **E` (14-16)**.

Το ποίημα οικοδομείται στη βάση της αρχής της κατάταξης σε δυο στροφές όμοιων και αντίθετων νοηματικών περιόδων. Ο στόχος που επιδιώκεται στην πρώτη στροφή εξουδετερώνεται στη δεύτερη. Τον συσχετισμό των νοηματικών περιόδων της πρώτης και της δεύτερης στροφής ενισχύει και η επανάληψη των καίριων λέξεων: «θάλασσα» / «θάλασσες», «πόλις», «ζωή», «χάλασα» / «χάλασες», «ρήμαξα» / «ρήμαξες».

Οι όμοιες και οι αντίθετες νοηματικές περίοδοι φανερώνουν την αντίθεση που υπάρχει μεταξύ της επιθυμίας του ανθρώπου και της πραγματικότητας, του ατόμου και του περιβάλλοντος. Η αντίθεση αυτή καθιστάει αδύνατη την εκπλήρωση της επιθυμίας.²

Η Μαρία Δ. Μιρασγέζη για το συγκεκριμένο ποίημα παρατηρεί: «Μια μεγάλη αλήθεια της ζωής κλείνει το ποίημα αυτό του Καβάφη μέσα στους λίγους στίχους του. Η διαπίστωση της ανάγκης που αισθάνεται ο άνθρωπος να φύγει από τον εαυτό του, είναι ίσως κοινός τόπος, αλλά το αδύνατο αυτής της φυγής είναι ένα σημαντικό εύρημα του Καβάφη. Όσο περισσότερο ζητάμε να φύγουμε από τον εαυτό μας, τους γύρω μας, τόσο και αισθανόμαστε πόσο δυνατά είναι τα δεσμά που μας δένουν μαζί τους».³ Ένα άλλο «εύρημα» του ποιητή μπορούμε να πούμε ότι είναι η εύστοχη και ενδιαφέρουσα παρουσίαση αυτής της ιδέας με τη παράλληλη διάταξη των νοηματικών περιόδων. Πιστεύουμε ότι εδώ ο νόμος της παράλληλης διάταξης συνδέεται οργανικά με την ανάπτυξη της βασικής ιδέας του ποιήματος, η δομή του οποίου έχει ως εξής: **ABCDE A`B`C`D`E`**.

Το νόμο της παράλληλης διάταξης των στοιχείων το συναντάμε σε 44 ποιήματα του Καβάφη. Τα ποιήματα αυτά είναι κυρίως τα ηδονικά και τα φιλοσοφικά. Μέσα σ' αυτά γίνεται αντιπαράθεση από την μία των επιθυμιών, των απόψεων και των ονείρων του ποιητή και από την άλλη της πραγματικότητας. Ή αντίθετα, οι νοηματικές περίοδοι μιας στροφής, που παρουσιάζουν τις επιθυμίες, τα αισθήματα ή τις απόψεις του ποιητή επαναλαμβάνονται σε άλλη στροφή προκειμένου να αποκτήσουν σαφέστερη και πλήρη απόδοση.

Στα ιδιωματικά ποιήματα η παράλληλη διάταξη αποτυπώνει ανάγλυφα τη λειτουργία της μνήμης, το μηχανισμό της και βέβαια, τη θερμότητα του αισθήματος. Όσο για τα φιλοσοφικά, η πιο φανερή χρήση αυτού του δομικού σχήματος γίνεται στα ποιήματα που είναι έντονα διδακτικά, και η προσφυγή στα ρητορικά σχήματα είναι οπωσδήποτε ηθελημένη. Οι προτρεπτικές και οι αποτρεπτικές επαναλήψεις έχουν σαφέστατο διδακτικό σκοπό.

² Κατά την Σόνια Πλίνσκαγια, στο ποίημα *Η Πόλις* εμφανίζεται ένα σημαντικό υπαρξιακό πρόβλημα, το πρόβλημα της προσωπικής ευθύνης που θα απασχολεί τον Καβάφη μόνιμα και ποικιλοτρόπως. Στο δεύτερο μέρος του ποιήματος – με την αρνητική εκδοχή – τονίζεται η απόρριψη της αυταπάτης, της απροθυμίας για ανάληψη της ευθύνης. Πρόκειται λοιπόν για δύο φωνές, και η δεύτερη προβάλλει μια απαιτητική κρίση που δεν αφήνει περιθώρια υπεκφυγής. Βλ. Πλίνσκαγια 1983, 68.

³ Μιρασγέζη 1982, 325.

Ένας άλλος νόμος της δομικής οργάνωσης που εντοπίζεται επίσης αρκετά συχνά στα ποιήματα του Καβάφη είναι αυτός της κυκλικής διάταξης. Σ' ένα ποίημα, όπου εντοπίζεται ο εν λόγω νόμος σύνθεσης, γύρω από την κεντρική νοηματική περίοδο τοποθετούνται κυκλικά τόσο προς την αρχή όσο και προς το τέλος του ποιήματος νοηματικές περιόδους που κατά κάποιο τρόπο αντανakλούν η μία την άλλη.

Ο νόμος της κυκλικής διάταξης εφαρμόζεται στο ποίημα «Θυμήσου, Σώμα...» (1918). Αναλύοντας το συγκεκριμένο ποίημα στρουκτουραστικά οι Ρ. Ιάκομπσον και Π. Κολακλίδης διαπίστωσαν ότι ακόμη και οι πιο μικρές λεπτομέρειες του κατατάσσονται στη βάση μιας συμμετρίας που αφορά τόσο σε διάφορες μορφολογικές, όσο και συντακτικές ομοιότητες και αντιθέσεις. Συμμετρία εντοπίζεται και στην κατανομή των ονομάτων και των ρημάτων. Τόσο η σύνταξη του ποιήματος όσο και η μορφολογία του δείχνουν ότι έχει προηγηθεί της σύνθεσής του μια επιλογή από δομικά σχήματα με στόχο φυσικά την εκμετάλλευσή τους. Κατά τους μελετητές, ο «γραμματικός εικονισμός» είναι το πιο δυνατό ποιητικό τέχνασμα του Καβάφη, που με αυστηρή επιλογή, σφιχτοδεμένα συμπλέγματα, και διάφορες συμμετρίες «μεταμορφώνει τις πεζές περιγραφές του σ' ένα υπέροχο καλειδοσκοπικό παιγνίδι με αληθινά σχήματα λέξεως».⁴

Συμμετρικότητα μπορεί να ειπωθεί ότι υπάρχει και μεταξύ των νοηματικών περιόδων αυτού του ποιήματος, το οποίο περιέχει μια στροφή, ένδεκα στίχους και επτά νοηματικές περιόδους. Η κεντρική νοηματική περίοδος είναι:

[Τώρα που είναι όλα πια μέσα στο παρελθόν,] **D (6)**.

Μ' αυτήν συνδέονται κατά τον τύπο της κυκλικής διάταξης δυο άλλες νοηματικές περιόδους που αναφέρονται στις επιθυμίες – η μια στη ματαιώση και η άλλη στην εκπλήρωσή τους:

[— και κάποιο τυχαίον εμπόδιο τες ματαιώσε] **C (4b-5)**

[μοιάζει σχεδόν και στες επιθυμίες εκείνες σαν να δόθηκες —] **C' (7-8a)**.

Οι νοηματικές αυτές περιόδους συνδέονται με τον ίδιο τρόπο με όμοιες επίσης νοηματικές περιόδους:

[όχι μόνο το πόσο αγαπήθηκες, όχι μονάχα τα κρεββάτια όπου πλάγιασες, αλλά κ' εκείνες τες επιθυμίες που για σένα γυάλιζαν μες στα μάτια φανερά, κ' ετρέμανε μες στην φωνή] **B (1b-4a)**

[πώς γυάλιζαν, θυμήσου, μες στα μάτια που σε κύτταζαν· πώς έτρεμαν μες στην φωνή, για σε] **B' (8b-10a)**

Εδώ επαναλαμβάνονται οι φράσεις: «γυάλιζαν μες στα μάτια» και «ετρέμανε μες στην φωνή».

Και τέλος, το ποίημα αρχίζει και τελειώνει με την ίδια προσφώνηση:

[Σώμα, θυμήσου] **A (1a)**

[θυμήσου, σώμα] **A' (10b)**

Στην περίπτωση αυτή επαναλαμβάνεται όλη η πρόταση αντεστραμμένη όμως.

⁴ Jacobson R. & Κολακλίδης Π. 1997, 235-245.

Σ' αυτό το ποίημα η δράση ξεκινάει από το κέντρο και στο στίγμα αυτού του κέντρου περιστρέφεται όλο το ποίημα. Η ανάπτυξη επομένως του ποιήματος γίνεται με κύκλους που εξακτινώνονται ομόκεντροι. Η δομή του ποιήματος είναι η εξής: **ABCDC`B`A`**.

Η ανάλυση των ποιημάτων του Καβάφη μας αποδεικνύει ότι ο ποιητής καταφεύγει αρκετά συχνά στα ποιήματά του στην κυκλική διάταξη των στοιχείων. Μ' αυτό ακριβώς το νόμο της δομικής οργάνωσης έχει συνθέσει ο Καβάφης 37 ποιήματα. Τα ποιήματα αυτά ανήκουν στην ίδια θεματική κατηγορία και ομάδα, όπου εντάσσονται και τα έργα του που διέπονται από τον νόμο της παράλληλης διάταξης. Ο ποιητής αξιοποιώντας τους νόμους της παράλληλης και της κυκλικής διάταξης δεν περιορίζεται σε συγκεκριμένα χρονολογικά πλαίσια. Σε μερικά από τα ποιήματά του μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερα ή και πέντε ζεύγη των όμοιων ή των αντίθετων νοηματικών περιόδων, γεγονός που δείχνει την συστηματική και συνειδητή χρήση από τον ποιητή των νόμων σύνθεσης.

Στα ποιήματα του Κωνσταντίνου Καβάφη η χρήση του συγκεκριμένου κάθε φορά νόμου της δομικής οργάνωσης σχετίζεται με το θέμα του έργου, δηλαδή, σε ποια θεματική κατηγορία ανήκει το δεδομένο ποίημα και ποια είναι η λογική της ανάπτυξης της βασικής του ιδέας. Γνωρίζουμε ότι τα περισσότερα ποιήματα του Καβάφη είναι ιστορικά ή ψευδοϊστορικά. Μέσα σ' αυτά υπάρχει η διαδοχική, συνεπής αφήγηση και ο λόγος ρέει ελεύθερος. Φαίνεται λοιπόν ότι ο Καβάφης συχνά δεν περιορίζεται σε κάποια δομικά πλαίσια, ωστόσο δεν αποφεύγει τη χρήση αυστηρών νόμων σύνθεσης, όσον αφορά την οργάνωση των κειμένων του, εκεί όπου το απαιτεί η λογική της ανάπτυξης της ποιητικής σκέψης και εύστοχα συνδεάζει τον ελεύθερο λόγο με τον αυστηρά δομημένο. Στα ποιήματα όπου εντοπίζονται οι νόμοι της δομικής οργάνωσης συχνά γίνεται αισθητή η αντίθεση που υπάρχει μεταξύ της επιθυμίας και της πραγματικότητας. Η αντίθεση στον Καβάφη είναι πάντα έντονη και διαβαθμισμένη. Και είναι παντού η τεχνική της προμελετημένη. Ο ποιητής κατωρθώνει να παρουσιάσει την αντίθεση με την συμμετρική διάταξη των όμοιων ή των αντίθετων νοηματικών περιόδων.

Μερικοί κριτικοί και μελετητές της ποίησης του Κωνσταντίνου Καβάφη πίστευαν ότι ένα από τα ελαττώματα των ποιημάτων του ήταν η ατέλεια τους. Τι παρουσιάζουν τα έργα του, «σημειώματα που ο εργάτης των τ' αφήνει μόνο σε σχέδια»⁵ ή ποιήματα, που έχουν μια συγκεκριμένη, ολοκληρωμένη μορφή; Η αυστηρή οργάνωση των ποιημάτων του Καβάφη, η σύνθεσή τους σύμφωνα με τους νόμους της δομικής οργάνωσης, ανατρέπει το επιχείρημα περί ατέλειας ή απουσίας της μορφής μέσα σ' αυτά.

Είναι γεγονός ότι «παρομοίωση και μεταφορά δε θα βρει κανείς πουθενά στον Καβάφη... οι στίχοι του περιέχουν απλές περιγραφές της πραγματικότητας, χωρίς κανενός είδους στολίδι»⁶, όμως στα ποιήματα του Κωνσταντίνου Καβάφη φαίνεται η προσπάθεια του ποιητή να επηρεάσει τον αναγνώστη με το νόημα πρωτίστως και τη δομική του οργάνωση. Τα δομικά σχήματα που υιοθετεί ο Καβάφης μας θυμίζουν την ρητορική τεχνική: η ποίησή του είναι φορτισμένη από προτροπές-αποτροπές, προσφωνήσεις και αντιφωνήσεις, λόγους και αντιλόγους. Η ανάλυση των ποιημάτων δείχνει ότι όλοι οι νόμοι της δομικής οργάνωσης βρίσκονται σε αρμονική σχέση με την νομοτελειακή

⁵ Γιαλουράκης 1963, 1585.

⁶ Jacobson R. & Κολακλίδης Π. 1997, 245.

ανάπτυξη της ποιητικής σκέψης και σ' όλα αυτά τα ποιήματα υπάρχει αυστηρή λογική.⁷ Η αξιοποίηση των νόμων της δομικής οργάνωσης στον Καβάφη σχετίζεται πάνω απ' όλα με θεματικά και νοηματικά ζητήματα, με την εξέλιξη της νοηματικής πλευράς του έργου και την αποκάλυψη της βασικής του ιδέας. Το παν καθορίζεται από την σύληψη του ποιητή, αλλά πάντα λειτουργεί και η έγνοια για την κατάλληλη δομική σύνθεση. Πρέπει μάλλον να θεωρήσουμε φυσικό ότι για θέματα με ιδιαίτερη συναισθηματική φόρτιση και αμεσότητα χρησιμοποιείται η παράλληλη και η κυκλική διάταξη με εμφαντική επανάληψη.

Τα δομικά σχήματα, που οικοδομεί ο ποιητής, έχουν επίσης μεγάλη μορφική φόρτιση: είναι γνωστό, ότι η επανάληψη στην στιχουργική συνδέει το λεξιλογικό υλικό και αποτελεί την βάση της δομής.⁸ Αν στο έπος με τα προαναφερθέντα δομικά σχήματα πετυχαίνεται ο συνδυασμός και η ολότητα της πλοκής και της δράσης, στην λυρική ποίηση με τα ίδια σχήματα διαφοροποιείται, διαιρείται σε επίπεδα και παραλλάσσει το κύριο θέμα του ποιήματος, πράγμα που παρουσιάζει τη βάση της δομής του.⁹ Επομένως οι νόμοι της σύνθεσης, που διαλέγει ο ποιητής, υπηρετούν τόσο την πλήρη απόδοση της ποιητικής πληροφορίας, όσο και την δομική της ολότητα.

Πιστεύουμε ότι οι δομικές ιδιοτυπίες είναι εκείνες που προσδίδουν έναν ιδιαίτερο εσωτερικό δυναμισμό στα ποιήματα του Καβάφη και φανερώνουν την μεγάλη επιδεξιότητα του ποιητή. Εξ αιτίας τους έχουμε μια ποίηση απογυμνωμένη από διάφορα ποιητικά μέσα, οικεία όμως και ελκυστική, μια ποίηση που έχει μεγάλη ανταπόκριση στην κοινή ευαισθησία και γοητεύει και τον πιο αμύητο αναγνώστη. Ο ποιητής μεταχειρίζεται διάφορες πληροφορίες κατατάσσοντάς τις σε όμοιες ή αντίθετες νοηματικές περιόδους. Πότε συνεχίζει προεκτείνοντας, πότε παρεμβαίνει κρίνοντας, πότε αποτυπώνει με πιστότητα τα κείμενα που επικαλείται, έχοντας ως σκοπό του πάντα να στρέψει όλη την προσοχή σ' εκείνο το βασικό που θέλει να πει παραμερίζοντας μερικές φορές την πηγή τους. Η μαστοριά του Καβάφη βρίσκεται ακριβώς στο γεγονός ότι μετατρέπει τα πρότυπα των ποιημάτων του σε λειτουργικές και τέλειες μορφές.

Βιβλιογραφία

Jacobson, Roman & Κολακλίδης, Πέτρος: *Γραμματικός εικονισμός στο ποίημα του Καβάφη «Θυμής σου σώμα»*, Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 1997.

Zhirmunsky, Viktor: *Teoria stikha*, Academia, Leningrad 1925.

Lotman, Yuri: *Analiz poeticheskogo teksta*, Leningrad 1972.

Σαρεγιαννης, Ιωάννης Α: *Σχόλια στον Καβάφη*, Ίκαρος, Αθήνα, 1994.

Γιαλουράκης, Μανόλης: *Καβάφης και Παλαμάς*, ΝΕ, 1963.

Ιλίνσκαγια, Σόνια: *Κ. Π. Καβάφης*. Οι δρόμοι προς το ρεαλισμό στην ποίηση του 20ού αιώνα, Πέμπτη έκδοση, Κέδρος, Αθήνα 1983.

Μιρασεγγί, Μαρία Δ.: *Ο Καβάφης και άλλοι Αλεξανδρινοί*, Νεοελληνική λογοτεχνία, II τόμος, Αθήνα 1982.

Λεχωνίτης, Γιώργος: *Καβαφικά αυτοσχόλια*, Αλεξάνδρεια 1942.

---

⁷ Από αυτή την άποψη, μπορούμε να πούμε, ότι ο Κωνσταντίνος Καβάφης διακρίνεται από σπάνια μαθηματική ακρίβεια και λογική, πράγμα που το έχουν προσέξει πολλοί μελετητές της ποίησής του. Βλ. Σαρεγιαννης 1994, 77-78.

⁸ Zhirmunsky 1925, 451.

⁹ Lotman 1972, 39-40, 90.